

Mislav Ježić

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Odbor za normu hrvatskoga standardnog jezika HAZU

Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, HR-10000 Zagreb

jezic.mislav@gmail.com

POLAZIŠTA ZA STRATEGIJU RAZVOJA HRVATSKOGA JEZIKA I BUDUĆU HRVATSKU JEZIČNU POLITIKU

Rad daje pregled tema kojima je posvećen znanstveno-stručni skup »Budućnost hrvatske jezične politike«. Najprvo iznosi definicije pojmova hrvatski jezik, hrvatski standardni jezik i hrvatski književni jezik i obrazlaže zašto su nam sva tri nazivka, a ne samo jedan ili dva, potrebna za tri različita pojma jer o tome ovisi i kakvi su nam sve jezični priručnici potrebni za budućnost. O tome su rasprave vodili naši vodeći jezikoslovci, kao Radoslav Katičić, Dalibor Brozović i Stjepan Babić, pa se u radu nudi sustavno i svrsishodno rješenje. Kao drugo, rad kratko raspravlja o trima mjerilima posebnosti ili identiteta jezika: o genetskom ili rodoslovnom, o tipološkom ili ustrojbenom i o kulturnom ili vrijednosnom mjerilu. Ovo treće mjerilo uveo je svojevrmeno Radoslav Katičić u raspravu i ono uvodi mnogo reda u klasifikaciju jezika, osobito književnih i standardnih. Ovaj rad oslikava kako se upravo na zbunjujućoj raznolikosti povijesnih naziva za hrvatski jezik može filološki sustavno ocrtati jedinstveni kulturni identitet hrvatskoga jezika izrastao iz njegove povijesti, a koji ga jasno određuje kao poseban jezik. Kao treća i četvrta tema u radu se sažeto obrađuju odnos između suvremenoga hrvatskoga jezika i njegove književnojezične baštine te odnos između standardnoga jezika i hrvatskih narječja. Ta dva pitanja presudna su za očuvanje i dalji razvoj hrvatskoga jezika u skladu s hrvatskom kulturnom tradicijom i sa zadacima koje pred hrvatske jezikoslovce postavlja novi Zakon o hrvatskom jeziku. Da bi se razumjelo kako treba skrbiti za budućnost hrvatskoga jezika, treba razumjeti razliku između dvaju jezičnih procesa, jezične mijene i jezičnoga razvoja, koji se u jezikoslovlju često brkaju, a bez toga razlikovanja ne može se razumjeti što je zadaća jezikoslovaca i govornika hrvatskoga jezika da bi ga njegovali i razvijali prema sadašnjim i budućim potrebama. Tomu je posvećen peti dio rada. A šesti je dio okrenut skrbi za hrvatski jezik u svijetu, među hrvatskim iseljeništvom i među strancima, a osobito budućim useljenicima u Hrvatsku. Tu se upozorava na potreb-

nu skrb za hrvatski jezik s obzirom na to da je Hrvatska bila u povijesti zemlja isseljavanja, a danas kao neovisna država i članica Europske uni- je postaje zemlja useljavanja. Na sve te izazove buduća hrvatska jezična politika treba moći odgovarati.

Uvod

Jezična su pitanja bitna jer je jezik sredstvo priopćavanja spoznaja, kao i mišljenja koje se je u cijeloj povijesti čovječanstva razvijalo u dialogu misli- laca i znanstvenika, pa tako danas i na elektroničkim mrežama, a također i sredstvo izrazivanja osjećaja bez čega ne bi bilo umjetnosti riječi, pjesniš- tva ni književnosti, pa ni prisnosti u osobnome životu. Jezikom se uspo- stavljaju ljudske veze u zajednici. Vlastiti jezik uvijek je izraz vlastite kul- ture, a onda i uvjet slobode, duhovne pa i svjetovne.

Dokle ljudi i ljudski um i volja ostanu bitni čimbenici u svijetu, dok on ne postane posthumani ili transhumani svijet koji više ne će služiti dobru ljudi, prirodni jezici bit će ključno sredstvo razumijevanja među ljudima. Uz ostalo to danas znači i: dok umjetna inteligencija bude služila, a ne vla- dala ljudima, ili bila zloupotrijebljavana od malobrojnih za nadzor i vlast nad svima drugima. Dakle, baveći se prirodnim jezicima, a u hrvatskoj jezičnoj zajednici to znači: baveći se hrvatskim jezikom, zalažemo se da svijet za nas ostane humani svijet, a mi u njem slobodni ljudi.

Osnovni pojmovi

Na početku skupa o budućnosti hrvatske jezične politike treba objasni- ti pojmove bez kojih se ne može shvatiti ni Zakon o hrvatskom jeziku: **hr- vatski jezik, hrvatski standardni jezik i hrvatski književni jezik**. Sva su nam tri pojma i nazivci za njih potrebni. (Zakon ne razrađuje razliku iz- među posljednjih dvaju.)

(1) »Hrvatski jezik« obuhvaća sva svoja narječja i govore, kao i svu svo- ju jezičnu i književnu baštinu. To u načelu kaže članak 2 Zakona o hrvat- skom jeziku.

(2) »Hrvatski standardni jezik« ili »normirani jezik« stiliziran je po obrascu izabranoga narječja (od 19. st. u načelu novoštokavskoga; dakle ne obuhvaća druga narječja), ali obuhvaća sve funkcionalne stilove (što »ne- standardna« narječja, pa ni »književni jezik« u njihovoj stilizaciji ne obu- hvaćaju i ne mogu obuhvatiti).

(3) »(Hrvatski) književni jezik« dobar je obuhvatan nazivak za (hrvatski) jezik u svim svojim književnim registrima i stilizacijama (od kojih je »standardni jezik« samo dio, a i narječne su stilizacije samo njegovi vidovi). Civilizacija traži »standardni« ili »normirani« jezik, a kultura traži »književni jezik«. Ono što nije »normirano« u standardnom jeziku, tj. nije neutralno, ima »stilističku vrijednost« u književnom jeziku: nije odbačeno, ali mora imati svoje mjesto i razlog kada se rabi. Razumijevanje toga mjesta zovemo jezičnom kulturom. Standardni je jezik obavijestan, a književni je bogat i izražajan.

Različito narječno stilizirani tekstovi ne pripadaju standardnomu jeziku, ali pripadaju hrvatskomu jeziku, a kada pripadaju nekomu književnomu registru, pripadaju i hrvatskomu književnomu jeziku. Teško je naći istovjetne tekstove u različitim stilizacijama, a najlakše možda ondje gdje su formulativni kao što su liturgijski tekstovi i molitve. Očito rečenica u molitvi *Zdravo, Marijo iz Katekizma Katoličke Crkve* (1994:653) pripada suvremenomu standardnomu jeziku: »Blagoslovljena ti među ženama i blagoslovljen plod utrobe tvoje, Isus.« No i tekst iz »molitvenika za hrvatski narod Gradišća« (*Kruh nebeski* 1976:21) pripada hrvatskomu književnomu jeziku, ako i ne pripada standardnomu: »Blažena si med ženami i blažen je sâd utrobe tvoje, Jezuš. «

Ako dadem primjer iz starije književnosti, mogao bi tko reći da to nije suvremeni hrvatski. No ako dadem primjer iz suvremenoga prijevoda Bratislava Lučina pjesme provansalskoga trubadura Rigauta de Barbezieux (*Trubaduri* 2012:169), može li se reći da to nije mišljeno kao moguć registar suvremenoga književnoga hrvatskoga jezika?

*Jer vrlost, misal, volja njoj je stavna
i svu je jakost rãda izažeti
udvorna ljubav da bi stigla k meti,
i s radošću se službi pokorava.
Ko što se sokol spusti k svojem plijenu
što ga je lijetom znao nadhitjeti,
i ljubav blago svoj će teret snijeti
na sve kîm vjernost ne poznaje mijenu.*

Može se smatrati da izrazi *vrlost, misal, stavna, rãda, izažeti, nadhitjeti, kîm* nisu neutralni izrazi u suvremenome standardnom hrvatskom jeziku, ali očito pripadaju određenu književnomu registru suvremenoga književnoga jezika.

Nekomu vidu i registru suvremenoga književnoga jezika mora da po mišljenju Krležinu pripada i kajkavska stilizacija njegovih *Balada Petrice Kerempuha* (1936., ²1956.) koje je i spjevao upravo kao protest protiv izbacivanja kajkavskoga iz dijalektalno purističke standardizacije hrvatskoga u hrvatskih vukovaca (mada je on dijelom s nepravom grijeh pripisivao već i Gaju i ilircima):

*V grofovske gajbe ruži lancov vaših tanec,
a Petrica, žalosni pismoznaneć,
kaj nikaj spametnog zmislil nesem
neg tožnu ovu kerempuhovsku pesem,
pod galgami kaj ju stambural jesem.*

Tu, naravno, nisu samo upotrijebljene riječi iz kajkavske stilizacije hrvatskoga književnoga jezika s kajkavskim glasovnim izrazom, nego i kajkavski padežni oblici *lancov*, *galgami*, kakve inače ima i čakavski i dio štokavskoga, ali nema hrvatski standardni (normirani) jezik prema vukovskoj standardizaciji. Za one koji ne razlikuju književni jezik od standardnoga, tih riječi ni oblika nema ni suvremeni književni jezik, a to iz navedenih primjera očito nije istina.

Posebnost hrvatskoga jezika

Da bi se hrvatski jezik u svojoj složenosti jasno odredio, treba razumjeti tri mjerila posebnosti ili identiteta jezika: **genetsko ili rodoslovno, tipološko ili ustrojbeno i kulturno ili vrijednosno**. Radoslav Katičić je u članku *Identitet jezika*, objavljenome u zbirci *Novi jezikoslovni ogledi* (²1992.), predstavio model složenoga identiteta jezika koji obuhvaća ta tri mjerila. Jezični idiomi koji se po svim trima mjerilima podudaraju predstavljaju isti jezik, a oni koji se najmanje po jednome od njih razlikuju, po Katičiću, ne predstavljaju isti jezik. Tako se može činiti da su ruski ili francuski posebni jezici i po genetskom i tipološkom i vrijednosnom mjerilu, različiti od drugih pa bi za njih neki model jedinstvenoga identiteta mogao dostajati. Ipak, odnosi su složeniji kada se pogleda kreolski jezik koji je genetski istovjetan s francuskim, ali tipološki je posve različit jezik. Kada se pak pogleda na odnos između nizozemskoga i njemačkoga, moglo bi se reći da je gornjonjemački genetski toliko različit od donjonjemačkoga da se mogu smatrati dvama jezicima, a da nizozemski pripada donjonjemačkomu. No obično se donjonjemački, usprkos genetskomu kriteriju, ne izdvaja iz njemačkoga jezika čija je standardna varijanta stilizirana prema gornjonjemačkome, a nizozemski se izdvaja ne samo od gornjonjemačkoga, nego i

od donjonjemačkoga, ali ne po genetskom mjerilu, nego po vrijednosnom ili kulturnom kriteriju: zbog različite političke, vjerske i kulturne povijesti nizozemski je različit jezik od njemačkoga, odnosno gornjonjemačkoga, a donjonjemački to nije. U tome primjeru se vidi da je za književne i standardne jezike najbitnije ono mjerilo na koje jezikoslovci često najmanje misle: niti genetsko niti tipološko, nego kulturno. A to je mjerilo koje filologija odavna primjenjuje.

Treba pogledati kako tu stoji s hrvatskim jezikom. On je po genetskom mjerilu jedan od indoeuropskih jezika, među njima jedan od balto-slavenskih, a tu jedan od slavenskih jezika, među slavenskim jezicima jedan je od zapadnih južnoslavenskih jezika (Matasović 2008:63). A tu počinju genetske i dijalektološke teškoće. Neki su od vremena Jerneja Kopitara htjeli hrvatske govore kajkavskoga narječja pripisati slovenskomu jeziku, a drugi od vremena Vuka Stefanovića Karadžića hrvatske štokavske govore pripisati srpskomu. Mogli bi se dijalektološki i genetski kriteriji i obrnuti pa da se kaže da slovenski pripada hrvatskomu kajkavskomu narječju, a srpski hrvatskomu štokavskomu narječju. No narodi se, kako su to možda neki mislili u doba romantizma i otkrivanja poredbenoga i povijesnoga jezikoslovlja, a drugi se time htjeli politički okoristiti od onda do danas, ne dijele po rodoslovlju svojih jezika, nego po svojoj kulturnoj, vjerskoj i političkoj pripadnosti. A po tome se vrijednosnome ili kulturnome mjerilu razlikuju slovenski, hrvatski i srpski koji su se standardizirali prije, a danas i bošnjački i crnogorski jezik koji se danas standardiziraju. Nema, međutim, genetski određene skupine zapadnih južnoslavenskih govora koja bi se mogla nazvati hrvatskim jezikom pa stoga neki tvrde da nema hrvatskoga jezika, nego samo srpskohrvatskoga, ili u novije vrijeme bosansko-hrvatsko-srpskoga (BHS), ili možda bosansko-crnogorsko-hrvatsko-srpskoga. Ali se ni taj zajednički jezik ne da genetski odrediti, ni on nema zajedničkoga prajezika ni skupine govora koji ga nedvosmisleno predstavljaju (Katičić 2013:31). Stoga genetski kriterij, a ni dijalektološki, ne može riješiti pitanje posebnosti ili identiteta bilo posebnih zapadno-južnoslavenskih jezika, bilo zajedničkoga jezika.

Tipološki su zapadno-južnoslavenski jezici također teško razlučivi. U njihovim gramatikama, u njihovu jezičnome ustroju, ima mnogo podudarnosti pa je pitanje mjere, jesu li razlike među njima dostatne da se neki od spomenutih ili svi smatraju posebnim jezicima. A tipološke razlike koje među njima postoje (u sustavu glasova ili naglasaka, u morfologiji – uporaba infinitiva, razlikovanje neodređenih i određenih pridjeva itd., u sintaksi i stilistici) mogu se i različito sagledati ovisno o gramatičkome opisu koji ih može razraditi ili zanemariti. Ako se u gramatici hrvatskoga uza

svojstva štokavskoga ni ne spominju posebnosti kajkavskoga i čakavskoga, razlikovnost, pa i tipološka, prema drugim zapadno-južnoslavenskim jezicima izgledat će posve drugačije nego ako se spominju.

No ako pogledamo na **kulturno ili vrijednosno mjerilo**, dobit ćemo brzo bitno drugačiju sliku. Hrvatski jezik a i hrvatska kultura, koju je on izrazivao i koju danas treba moći izrazivati, iznimno su složeni, ali usprkos tomu kulturno mjerilo daje mnogo jasniju sliku o identitetu hrvatskoga jezika nego genetski ili tipološki kriteriji. U tome sklopu vrijedi razmotriti odnos između njegovih najznačajnijih naziva *slovinski jezik*«, *lingua Illyrica* i *hrvatski jezik* i onoga što su označivali tijekom povijesti, i načina na koji su se njihove tradicije ispreplele u hrvatskom književnom jeziku. U pisanim dokumentima hrvatski leksikografi i gramatičari svoj jezik zovu od XVI.–XVII. stoljeća nadalje na latinskome *lingua Illyrica*, a na hrvatskome *slovinski jezik*. Prvi naziv potječe od hrvatskih humanista, koji su željeli, kao i svi humanisti u XV. stoljeću, razvijati kulturni rad i poticati civilizacijski razvoj nastavljajući se, ne na srednji vijek nad koji su se željeli uzdići, nego na kasnu antiku prije pada Zapadnoga Rimskoga Carstva u V. stoljeću. Stoga su se i nazivali po narodima koji su u antici nastavili njihove zemlje: francuski humanisti po Gallima, portugalski po Lusitanima, njemački po Germanima, a hrvatski po Illyrima. Tako su i svoj jezik zvali *lingua Illyrica*. Drugi naziv, *slovinski*, upućuje na staroslovjenski ili crkvenoslovjenski jezik glagoljaške tradicije¹ koji je od prvih sačuvanih spomenika nadalje dobivao osobine hrvatske redakcije i postupno se stapao s narodnim jezikom. Treći naziv, hrvatski, obilježava jezik puka koji se (od vremena grananja na narječja u XII.–XIII. st.) javlja na nekome od narječja, najprvo u pismenosti na čakavskome, a potom na drugima, a nazivak se uglavnom primjenjuje na svjetovnu književnost: pravo, državnost, povijest, svjetovno pjesništvo: Vinodolski zakonik, Poljički statut, humanistički ep *Judita*, renesansno svjetovno pjesništvo itd.

Iz glagoljaške tradicije *slovinskoga*, uz latinski najstarijega jezika pismenosti u Hrvata, ostalo je mnogo leksičkih, pa i gramatičkih tragova, u suvremenome hrvatskome, osobito crkvenome. Ali crkveni je jezik stoljećima služio puku kao uzor. Tako službeni tekst *Vjerovanja nikaijsko-konstan-*

¹ Akademik Mateo Žagar smatra da bi jezik trebalo zvati »crkvenoslavenski« ili »hrvatsocrkvenoslavenski« koji je uvriježen u hrvatskoj filologiji, odnosno paleoslavistici. U ovome tekstu rabim izraz »slovinski« jer se takav javlja u hrvatskih leksikografa i pjesnika, a njemu jekavska varijanta glasi »slovjenski«. Naravno da se je rusizam »slavenski« rano uobičajio, već od 19. st., valjda zbog ugleda ruske filologije, pa akademik Žagar s pravom navodi da »slovjenski« nije više *terminus technicus*. No moj je profesor Bulcsú László redovito rabio hrvatski glasovni oblik »staroslovjenski«/»crkvenoslovjenski« koji jasno korespondira sa »slovinskim«, pa ga u tome slijedim.

tinopolskoga u Katekizmu Katoličke crkve (1994:61 i d.) u usporedbi s glagoljaškim prijevodom u Jurja iz Slavonije (kraj XIV. st.; prema: Malić, Dragica 2002:680) i s hrvatskim prijevodom Bartola Kašića (XVII. st.; prema: *Ritual rimski*, izd. Vladimir Horvat 1992:73–74) sadrži niz izraza bližih glagoljaškomu staroslovljenskomu prijevodu negoli prijevodu na hrvatski narodni jezik Kašićev:

Juraj iz Slavonije (XIV. st.) staroslovljenski	Bartol Kašić (XVII. st.) narodni hrvatski (bosanski, tj. štokavski) jezik	Suvremeni prijevod: Katekizam Katoličke crkve (1994.)
<i>rojen a ne stvoren</i>	<i>rodyena ne ucignena</i>	<i>rođena a ne stvorena</i>
<i>mučen pri Pontascem Pilate, raspet..</i>	<i>krijxu pribiyen yoscter za nas pod Pončiom Pilatom, muccen...</i>	<i>raspet pod Poncijem Pilatom: mučen...</i>
<i>I Duha Sveta, Gospoda životvorećago</i>	<i>I u Duhasfetoga Gospodinna, i oxivechiega</i>	<i>I u Duha Svetoga, gospodina i životvorca</i>
<i>života budućago viki</i>	<i>xivot od vijka prihodechiega</i>	<i>život budućega vijeka</i>

To znači da u suvremenome hrvatskome ima više staroslovljenskih elemenata no što bi ih bilo u narodnome jeziku XVII. stoljeća. To ne bismo očekivali da ne vidimo! Ali bolje je da je tako jer daje hrvatskomu dugotrajniju neprjekidnost i veću postojanost književnoga jezika, čak i veću prirodnost jer je slovinski izričaj bliži hrvatskomu nego latinski predložak koji Kašić slijedi. Osim toga, pokazuje i veću povezanost još i s grčkom, a ne samo latinskom tradicijom, nego Kašićev jezik. Ovdje ne mogu iznesti sve argumente za tu tvrdnju, ali, tko zna grčki, dio toga već i tu vidi. Ta prisutnost staroslovljenske ili crkvenoslovljenske glagoljaške tradicije² čak i u suvremenome hrvatskom književnom jeziku pokazuje da je hrvatski još uvijek i *slovinski* jezik, da mu je pismenost na njem zasnovana.

² Akademik Žagar napominje da ne treba izdvajati glagoljašku staroslovljensku ili crkvenoslovljensku tradiciju u najprvo čakavskoj redakciji jer se iste formulacije nalaze i u hrvatskoj bosanskoj dominantno ćirilskoj štokavskoj redakciji. To treba imati na umu, no ja u primjeru navodim glagoljaša i profesora na Sorbonnei Jurja iz Slavonije, a i čitaocima će biti razumljivije ako se tradicija zove glagoljaškom, ne želeći time isključiti ni hrvatsku ćirilsku franjevačku tradiciju koliko je s njome podudarna.

Povezanost hrvatskoga i latinskoga, kao uzora svim novim zapadnim europskim jezicima, pa tako i hrvatskomu, može se pokazati na primjerima humanista i naših latinista koji su pisali i latinski i hrvatski. Takav je bio i »otac hrvatske književnosti« Marko Marulić. Možemo usporediti početak njegove *Judite* s početkom njegove *Davidiade*:

Judita (prema: Marulić, Marko: <i>Judita</i> , izd. Marcel Kušar, Vjekoslav Štefanić 1950:33)	Davidias (prema: M. Maruli <i>Delmatae Davidias</i> , izd. Veljko Gortan 1974:9)
<i>Dike ter hvaljen'ja presvetoj Juditi, smirna nje stvoren'ja hoću govoriti; zato ću moliti, Bože, tvoju svitlost, ne hti mi kratiti u tom punu milost... ...Udahni duh pravi u mni ljubav tvoja, da sobom ne travi veće pamet moja, bludeći ozoja s družbom starih poet, boge čtova koja, kimi svit biše spet; da ti s' nada sve svet, istini Bože moj, ti daješ slatko pet, vernim si ti pokoj, a ne skup tri krat troj divička okola, pridavši još u broj s kitarom Apola.</i> (I, 1-4, 9-16)	<i>Davidis memorare pii gesta inclyta regis Institutio. Quis nunc dignas in carmina vires Suppeditet? Non Cyrrheae de vertice rupis Descendens lauroque caput praecinctus Apollo, Non Nyssae numen, furiata mente Lyaeus, Pieridumque chorus... ...Quorum qui solus crederis autor, Solus, magne Deus, mihi iam cantanda ministres.</i> (I, 1-6, 10-11) ³

Tu, u početnoj invokaciji, nalazimo isti sadržaj u hrvatskome i u latinskome spjevu: Marulić kao humanist zna da pjesnici na početku pjesme trebaju zazvati Apollōna i Muse da ih nadahnu, no kao kršćanski pjesnik on to odbija i zazivlje jedinoga kršćanskoga Boga da mu pomogne u pjevanju. Razlog, osim kršćanskoga, može biti još i pjesnički: on ne opijeva antičke ni svjetovne teme, nego biblijske, pa je s time u skladu da zazove biblijskoga Boga. Ono što su kršćanski humanisti, pa i Marulić, znali dobro izraziti na latinskome, ovdje se prvi put izriče na hrvatskome! Latinski u heksametru, hrvatski u hrvatskome metru, dvostruko rimovanome dva-

³ U izdanju Marulićeve *Davidiade* Veljka Gortana 1974., uz izvornik je objavljen i prijevod Branimira Glavičića:
*Davida, pobožnog kralja, kazivati počinjem slavna / Djela. No tko će mi sada udijeliti
 dovoljno snage / Da ih opijevam? Neće ni onaj što silazi s vrha / Kirske hridi - Apolon,
 lovorika čelo mu kiti. / Neće ni mahnuti Lijej, božanstvo Nise, to moći, / Kao ni zbor Pijerida...
 / ...A ti, što jedini tvorac / Toga si (tj. djela otajstvima posvećenog, st. 9-10), Veliki Bože,
 pomози mi sada u pjesmi!*

naestercu. Zajednički su »stari poeti«, Apollōn i kitara, različita je dodatna latinska učenost (*Cyrrhae de vertice rupis*, *Nyssae numen* – rodno mjesto Dionysa u Indiji (!), *Lyaeus*), a duhovito se *Pieridum chorus*, tj. devet Musa, u hrvatskoj pjesmi javlja kao *skup tri krat troj divička okola*, tj. djevojačkoga kola, poput slavenskoga. Umijeće Marulićevo, pa i duhovitost, prebacivanja humanističke učenosti u hrvatsko ozračje, hrvatski metar i hrvatski jezik može zadiviti! No primjerā utjecaja latinske književnosti i jezika kao uzora na hrvatski jezik i književnost, koji je bitno pomogao njihovu razvoju, našlo bi se vrlo mnogo, što se je odrazilo uz ostalo u tvorbi riječi, frazeologiji, sintaksi i stilistici. Stoga hrvatski jest, ako je njegovan, još i danas humanistička i renesansna *lingua Illyrica*.

A tradicija usmene, takozvane narodne književnosti, čini treće, osobito bogato i raznoliko, izvorište hrvatskoga književnoga, a onda i standardnoga jezika. Iako je staroslovenska pismenost starija od one koja sebe zove hrvatskom, usmena je književnost starija od pismenosti. A otkada su se stala razvijati narječja u hrvatskome (XII.–XIII. st.), narodni se hrvatski jezik pojavljuje u različitim narječnim stilizacijama. To je treće izvorište, dakle, tronarječno. Kada je trebalo stvarati hrvatske svjetovne tekstove i svjetovno pjesništvo, »slovinska«, uvelike crkvena, tradicija nije dostajala da se oni izraze. Isto tako, kada su se osjetili suvremeni poticaji iz drugih europskih sredina, osobito talijanske ili njemačke, hrvatski je jezik na njih mogao odgovoriti samo iz riznice svojega narodnoga jezika u bilo kojem narječnom obliku. Takav se jezik onda često zove u tekstovima hrvatskim. Stoga se najočitija obogaćenja hrvatskoga književnoga jezika iz usmene književnosti (na narječjima) mogu prepoznati u razdobljima kada se je razvijalo svjetovno pjesništvo i književnost, a to su osobito renesansa i romantizam. Evo primjera.

Džore Držić (prema: <i>Pjesme Šiška Menčetića i Džore Držića, i ostale pjesme Ranjinina zbornika</i>, izd. Milan Rešetar ²1937:399)	Stanko Vraz (prema: <i>Stanko Vraz. Petar Preradović. Djela</i>, izd. Antun Barac 1954:171)
<i>Ljub' me dušice mlađahta, jer sam jedihni u majke; ptičice moja hlađahta, želim tve liposti rajske.</i>	<i>Ala je lijepa naša Anka! Istina li je? Ili san? Tresu se bor i jela tanka, Navidajuć joj struk tanan.</i>
<i>Jak jelin vode trudahan bježe u strahu prid hrti, usni sam tvojih željahan, duša mi smagne do smrti.</i>	<i>U lugu slatki zbor slavulja Šuti uz njezin slađi glas. Nad njome trepti roj metulja Mnijuć da j' cvijetak njen obraz.</i>

To nisu narodne pjesme, ali takvih pjesama i izričaja njihova bez tradicije osmeračke usmene lirike ne bi bilo (dijelom možda i u obliku gradskih popijevaka). To pokazuju u Držića izrazi: *jedini u majke, dušice, ptičice, ružice, jak jelin vode trudjahan bježe u stranu prid hrti...*, a u Vraza: *tresu se bor i jela tanka, zbor slavulja, roj metulja, cvijetak, krasne ruže...* Nešto se takvo vidjelo i u Marulićevu *divičkome kolu*. Naravno da su te pjesme imale drugih poetičaja i uzora u suvremenoj renesansnoj (petrarkističkoj) ili pak romantičkoj poeziji, ali su ih transponirale u hrvatski jezik crpeći iz bogatstva rječnika, frazeologije i izražajnosti usmene književnosti na hrvatskome jeziku.

Takva tri izvora svojega kulturnoga ili vrijednosnoga identiteta, slovinski, latinski i tronarječni hrvatski narodni nema nijedan drugi jezik na svijetu. Hrvatski se već po hrvatskoj redakciji staroslovjenskoga (hrvatsko-crkveno-slovjenskome) razlikuje od svih drugih zapadnih južnoslavenskih jezika, a po utjecaju latinizma i humanizma još mnogo korjenitije, dok hrvatsku tronarječnost uopće nijedan drugi jezik nema. Koliko god bilo lingvistički teško, bilo dijalektološki, bilo genetski, bilo tipološki, pouzdano dokazati da se hrvatski dovoljno razlikuje od svih drugih bliskih jezika da se mora smatrati posebnim jezikom, filološki je, eto, moguće u to se zorno uvjeriti u nekoliko časaka, samo treba pomno pogledati tekstove hrvatske kulture i njihov jezik!

Suvremeni jezik i književnojezična baština

Treba sagledati **odnos između suvremenoga jezika i književnojezične baštine**. Tu su hrvatski vukovci napravili dubok rez. Za Srbe je Karadžićeva reforma značila uz ostalo socijalnu revoluciju: jezik puka i njegove bogate usmene književnosti potisnuo je slavjanoserbski uskoga kruga obrazovanijih građana u Vojvodini i dijaspori i stariji ruskocrkvenoslovenski, te su odbacivanje tih starijih oblika srpskoga književnog jezika i štokavski narječni purizam, koje je Karadžić zastupao, vjerojatno za srpski jezik i društvo bili blagotvorni. Ujedno su odgovarali i geopolitičkim interesima Habsburške Monarhije da se proširi na istok. Odgovarali su i Karadžićevu bečkomu mentoru Jerneju Kopitaru jer bi Slovenci mogli svojatati cijelo kajkavsko područje, kao što su Srbi »svi i svuda« mogli svojatati cijelo štokavsko. A sve to ima posljedica i do danas. No s druge strane, za razvoj hrvatskoga jezika i za hrvatsku jezičnu zajednicu upravo je suprotno u tima dvama pogledima jedino moglo biti blagotvorno, naime nastavljanje na jezik starije književnosti, a ne prijekid, i harmoničan odnos norme prema tronarječnosti, a ne narječni purizam. Prijekid s tradicijom književnoga jezika za Hrvate nema značenje kao za Srbe, jer je hrvatski jezik odavna postupno dobio stilizaciju narodnoga jezika (bilo kojega narječja), a nije joj ostao stran, kao što je bio slavjanoserbski u Srba. A štokavski narječni purizam čuva srpski od stranoga utjecaja, a hrvatski otcjepljuje od svojih vlastitih narječja i njihova jezičnoga bogatstva. Toga su bile svjesne hrvatske filološke škole, osobito zagrebačka, a u tome se je pogledu standardizacija hrvatskih vukovaca, koja je uslijedila, pokazala štetnom po bogatstvo i razvoj hrvatskoga jezika. Zbog tih suprotnih interesa u putovima standardizacije niti je hrvatski jezik ikada mogao postati jednak srpskomu, a nisu ni hrvatski vukovci, usprkos svoj potpori mađaronske politike i zastupnika jugoslavenstva, ikada mogli potpuno uspjeti u svojoj jezičnoj politici.

Tomo Maretić je svoju gramatiku (1899., ²1931.) zasnovao u prvome izdanju na jeziku djela Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića (Đorđa Popovića), a u drugome izdanju piše u Predgovoru:

Najznatnija je promjena u ovom izdanju, što su za gramatiku uzimane potorde i primjeri i iz djela nekolicine pisaca, koji dobro znadu naš jezik i dobro njim pišu, a nijesu upotrebljeni za prvo izdanje. To su »Životi svetaca« od F(ranje) Ivekovića, »Koran« od M(iće) Ljubibratića, neke pripovijetke M(ilana) Miličevića i M(ilorada) Šapčanina i napokon »historija« N(atka) Nodila. Još je upotrebljeno i izdanje narodnih pjesama od (Frana Ivana) Jukića i (Grge) Martića.

Ništo ne umanjujući vrijednosti navedenih pisaca, koji većinom nisu hrvatski pisci i ne znam što komu od nas danas znače, možemo jasno vidjeti

da Maretićev korpus za gramatički opis ne obuhvaća – ne samo hrvatsku srednjovjekovnu, renesansnu, baroknu i prosvjetiteljsku književnost, koju velik dio hrvatskih književnih povjesničara u duhu vukovske ideologije naziva starijom književnošću, dakle ni Marulića, ni Držića, ni Gundulića, ni Kačića Miošića – nego ni književnost XIX. stoljeća, dakle ni Vraza, ni Mažuranića, ni Preradovića, ni Kranjčevića, ni Šenou, a naravno ni Matoša koji je upravo počeo objavljivati svoja djela. Drugim riječima, Maretić je iz korpusa za svoju *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* izostavio cijelu hrvatsku književnost! Jediní koji se je na to odmah javio s jasnim stavom bio je Antun Radić koji je u prikazima te gramatike u *Obzoru* (1899., u četiri nastavka) i *Vijencu* (1899., u šest nastavaka) napisao: »hrvatski književni jezik nije i ne može biti drugo, nego jezik hrvatske književnosti, jezik hrvatskih književnika od četiri stotine godina natrag, pa do danas«. A Maretić je »zatajio u svojoj gramatici četiristogodišnju književnost hrvatsku«. ⁴ I dalje kaže:

Svaki obrazovani Hrvat zna, da nije moguća ni pomisao o ilirskoj, pače o čitavoj današnjoj hrvatskoj književnosti bez stare književnosti hrvatske. Što je današnja hrvatska književnost bez ilirske? Što je ilirska književnost bez Mažuranića? A što je Mažuranić bez Gundulića? Što je? Ništa. Dissecta membra. Bez ove sveze nitko na svijetu ne može kazati razložne riječi ni o hrvatskom književnom jeziku, ni o mislima, ni o duhu u hrvatskoj književnosti. ⁵

Navodim jer to sve kaže. Hrvatski su vukovci slijedili načela jezične politike koja je služila jedinstvu hrvatskoga i srpskoga normiranoga jezika po cijenu da se hrvatski liši cjelokupne kulturne i književne tradicije. Danas hrvatska jezična politika treba služiti tomu da se ta kulturna i književna tradicija, a time i hrvatski identitet u cijelosti vrati hrvatskomu jeziku. Pri tom nije važno što veće razlikovanje od srpskoga, koje bi moglo gdje i dodatno osiromašiti hrvatski, nego što veće vraćanje cjelovitosti i sustavnosti hrvatskomu jeziku, koje će ga silno obogatiti i postaviti na vlastite noge.

⁴ Suvremeni hrvatski jezikoslovac Krešimir Mićanović u *Vijencu* 673–674 (19. prosinca 2019.) znalački i pozitivno ocjenjuje Radićeve tekstove, ali ima drugačije mišljenje i kaže »Predodžbe o tome da je književni jezik zapravo jezik književnosti (jezik knjige, jezik književnika) hrvatsko jezikoslovlje oslobodit će se tek u drugoj polovici 20. stoljeća.« Nadam se da će se u 21. stoljeću naše jezikoslovlje vratiti razumijevanju da književnoga jezika bez jezika pjesnika i književnika nema iako njihov jezik obuhvaća samo (najkreativniji, najbogatiji i najizražajniji) dio registara književnoga jezika, i to u književnom funkcionalnom stilu.

⁵ V. Katičić 2009:332–333; 2013:206–207.

Standardni jezik i hrvatska narječja

Isto tako valja sagledati i **odnos između standardnoga jezika i hrvatskih narječja**. O tome odnosu ovisi za koju će se jezičnu i narodnu zajednicu planirati hrvatska jezična politika.

Na početku svoje Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika (1899, ²1931:7–8) Tomo Maretić piše:

5. a) *Književnome našem jeziku služi u najširem smislu za osnovu štokavsko narječje, koje se oštro razlikuje od druga tri narječja naroda našega; od čakavskoga i kajkavskoga i torlačkoga [...]* b) *Nijedno od navedena tri narječja ni geografičkim prostorom ni brojem naroda, što njime govori, ne doseže ni iz daleka štokavskoga narječja, pače i sva tri zajedno zaostaju i jednim i drugim iza štokavskoga. Pravo je dakle i prirodno, što je za jedinstveni jezik Hrvata i Srba uzeto narječje, koje se govori u najvećem dijelu naroda, jer koliko um ljudski doseže, može se reći, da ni jedno od ona druga tri narječja ne bi nikad i nikako moglo okupiti u cjelinu sav naš narod i jednoga i drugog imena.*

Te riječi jasno svjedoče za koju je jezičnu zajednicu planirana vukovska jezična politika. No ona nije samo ujedinjavala Hrvate i Srbe (o Bošnjacima i Crnogorcima nije se tada govorilo) u jednu jezičnu zajednicu, nego je i razjedinjavala hrvatsku jezičnu zajednicu. To se jasno može prepoznati i iz Krležina književnoga protesta, iz pjesništva D. Domjanića, F. Galovića, I. G. Kovačića i drugih na kajkavskome, ili pjesništva V. Nazora, D. Gervaisa, M. Balote (Mije Mirkovića) i drugih na čakavskome. Takve proteste nisu izazivale hrvatske filološke škole XIX. stoljeća, među kojima je osobito plodna i utjecajna bila zagrebačka. Da hrvatskoj jezičnoj zajednici ni dugo nakon uvođenja štokavske narječne stilizacije u standard, nisu druga narječja, od kojih se ona po Maretiću »oštro razlikuje«, bila strana, jasno pokazuje, na primjer, to da su se upravo za Hrvatskoga proljeća pojavile na televiziji serije *Mejaši* i *Gruntočani* na kajkavskome, u kojima su uživali i čakavci i štokavci, te serija *Naše malo misto* na čakavskome u kojoj su uživali i kajkavci i štokavci. A u jezikoslovlju je tada Ljudevit Jonke stao upozoravati na rad i nazore zagrebačke filološke škole, u čem su ga, svak na svoj način i u široku suvremenom kontekstu, nepovoljnim vremenima usprkos, slijedili Stjepan Babić, Zlatko Vince, Milan Moguš, Radoslav Katičić, Dalibor Brozović i drugi. Vrijedi ovdje podsjetiti još na riječi Adolfa Vebera Tkalcevića iz 1884. (Moguš 2009:341):

Zagrebačka je škola imala zadatak da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavacah kako bi se raširilo književno polje. Ne bi bilo mudro da su za taj cilj poprimili Ilirci, među kojima je bilo i štokavacah, namah skrajnju štokavštinu jer bi tim bili morali žrtvovati silu dobrih riječi i frazah. Zato su, proučivši sva tri narječja, prihvatili iz štokavštine one oblike kojima se ona najjače ističe, a zadržali iz kajkavšti-

*ne i štokavštine one, koji su pravilniji, a nisu još posve izumrli među štokavci. Takvim su načinom doveli Ilirci na čudo svijeta u kratko vrijeme kajkavce i čakavce u štokavsku zajednicu.*⁶

Slično je mislio i August Šenoa:

*Mi mislimo da je temelj književnoga jezika štokavština i da ga upotpunjavati valja rječmi kajkavskoga i čakavskoga narječja, ako su te riječi po svom korjenu razumljive štokavcu i ako u štokavštini uopće za koj pojam riječi ne ima il samo tuđa riječ ima.*⁷

Hrvatski vukovci imaju zasluga za standardizaciju hrvatskoga jezika i bili su za svoje vrijeme dobri jezikoslovci. Ono što je kod njih sporno nije toliko to što su uključili u hrvatski jezik koliko to što su sve iz njega isključili i time ga osiromašili. Osim toga, njihova je standardizacija imala za svrhu »okupiti u cjelinu sav naš narod i jednoga i drugog imena«, ali je ujedno razjedinjavala hrvatsku jezičnu zajednicu. Ako se nasuprot jedinstvu hrvatskoga i srpskoga, a danas i bošnjačkoga i crnogorskoga, zastupa stav da pored hrvatskoga standardnoga jezika postoje i kajkavski i čakavski književni jezik, onda se upravo onako pomaže protuhrvatskoj jezičnoj politici, kao i kada se zastupa stav o »jedinstvenome jeziku«: jedno i drugo nas vraća na jezičnu politiku koja se je počela pokretati u doba Karadžića i Kopitara. Hrvatski jezik treba shvaćati kao tronarječan, a kajkavsku i čakavsku stilizaciju hrvatskoga književnoga jezika, kao i štokavsku, kao stilizacije, a ne posebne jezike. Njihova površinska različitost prikriva dubinsku podudarnost po vrijednosnome ili kulturnome mjerilu identiteta, onako kako je to hrvatska filologija, leksikografija i gramatika, znala implicite oduvijek, a explicite najmanje od Belostenca i Vitezovića do zagrebačke filološke škole, a u hrvatskoj književnosti dobrim dijelom – nasuprot vukovskoj filološkoj školi – i do danas. To ne znači pomiješati dijalekte, no to znači poštovati zajedničke ustrojbene osobine hrvatskih narječja, a ne proskribirati ih narječnim purizmom. Danas u Republici Hrvatskoj treba budućim koracima standardizacije, a to znači i jezične politike, biti svrhom, nasuprot dosadašnjoj, okupiti čakavce i kajkavce sa štokavcima u jednu jezičnu zajednicu, ne remeteći sustavnost i skladnost jezične norme, ali bogateći i standardni jezik, a još više književni hrvatski jezik, ukupnim rječničkim i izražajnim bogatstvom svih narječja hrvatskoga jezika.

A takvo shvaćanje hrvatskoga standardnoga i književnoga jezika, bez politički nametnutih ograničenja, kakvo je naznačeno i u novome Zakonu, traži i da promišljamo o novim primjerenim jezičnim priručnicima za hrvatski. Srećom imamo mnoge dobre priručnike, ali ih treba nadograditi.

⁶ Moguš 2009:341.

⁷ Moguš 2009:341.

Hrvatske gramatike, s časnim djelomičnim izuzetcima (poput Težakove i Babićeve, i, osobito, velike Akademijine gramatike hrvatskoga književnog jezika u četirima svescima), ne sadrže ni cjelovitu morfologiju hrvatskoga jezika (niti sve oblike padeža, niti sve glagolske oblike, vremena i načine, jer se ne temelje na primjerenu korpusu), niti sve sintaktičke konstrukcije (s izuzetkom Katičićeve *Sintakse*). Priručnih cjelovitih gramatika u tome smislu nemamo. Hrvatski rječnici, opet s časnim djelomičnim izuzetcima, iako ih ima na svoj način jako vrijednih, također ne sadrže niti sve potrebne riječi iz hrvatske književnosti (ili neke označuju kao arhaizme, zastarjelice i sl., umjesto da neutralno navedu gdje su potvrđene) niti iz narječja (ili neke označuju kao provincijalizme ili dijalektizme i sl., umjesto da neutralno navedu iz kojega su narječja). S njima se ne može čitati ni hrvatska književnost XIX. (djelom ni XX.) stoljeća, a kamo li od toga starija, a trebalo bi provjeriti i koliko uključuju nazivlja iz drugih funkcionalnih stilova. Jasno je da opći rječnici ne mogu pokriti sve namjene specijaliziranih rječnika, ali i u opće rječnike pripada mnogo toga što nam još prisutna ograničenja vukovske tradicije i jugoslavenske jezične politike često nisu omogućivala u njih uvrstiti, a često nismo bili takve potrebe ni svjesni. Planiranje promišljene izrade jezičnih priručnika u skladu s izloženim shvaćanjem hrvatskoga jezika velik je, dijelom i dugoročan, a potom i neprekidan zadatak. To već pripada u zadatke za budućnost jezika. Naravno, u toj budućnosti i jezični će priručnici morati biti sve više objavljivani i u digitalnim izdanjima, a time će biti i mnogo dostupniji i pretražljiviji, ali njihova izrada ne će biti manje jezikoslovno zahtjevna.

Razlikovanje jezične mijene i jezičnoga razvoja kao pretpostavka za razumijevanje prirodnih jezičnih idioma, književnoga i standardnoga jezika

A potom treba vidjeti što su preduvjeti da bi hrvatski jezik imao **budućnost**. Radi toga bi trebalo jasno razlikovati pojmove **jezične mijene i jezičnoga razvoja**. To je iznimno bitna dihotomija, usporediva sa saussureovskim dihotomijama između jezika i govora, diakronije i sinkronije, sintagme i paradigme, ili označitelja i označena, ali je u jezikoslovlju uglavnom neshvaćena (Ježić 2017:257–270). Jezikoslovci mirno govore o »razvoju« romanskih jezika iz latinskoga, ili novoindoarijskih jezika iz staroindoarijskoga, a tu se radi jedino o jezičnoj »mijeni«, a nikakvu razvoju. Pod određenim uvjetima jezici se mijenjaju, i kada se to događa nesvjesno, mladogramatičari bi rekli »mehanički«, tada dolazi do glasovnih promjena, pri kojima se razlikovnost glasova redovito smanjuje (latinski glasovi

u francuskome: *ā*, *ā* > *ai* [ɛ] / *m*, *n*; *ǣ*, *ǣ* > *e*; *ĕ* > *ie*; *ē*, *ī* > *oi* [wɔ]; *ō*, *ō*, *ū* > *eu* [ö]; *û* > *ü* itd.), nenaglašeni se slogovi nerijetko gube, time se mogu izgubiti nastavci i urušiti morfologija, a to utječe na promjenu sintakse, na primjer tako da se ukruti red riječi kada se sklonidba uruši. Redovito se pri kulturnome nazadovanju gubi i suvišan leksik, a leksik viših registara zamjenjuje se registrom nižih, gdje kad ekspresivnih i karikaturalnih. Tako se u romanskim jezicima gube riječi *equus* »konj« ili *caput* u značenju »glava, dio tijela« i zamjenjuju se riječima tal. *cavallo*, fr. *cheval* od lat.-gal. *caballus* »kljuse«, odnosno tal. *testa*, fr. *tête* od lat. *testa* »zemljani lonac«. Ti procesi nisu razvoj nego urušavanje jezičnih sustava. Komu se čini razumnim reći da je promjena latinskih oblika *debeo*, *debes*, *debet* u francuske *dois*, *dois*, *doit* (sva tri puta [dwa]) »razvoj« spreizidbe? Ili da je promjena riječi *aqua* u *eau* [o], ili *oculus* u *œil* (äj) jezični »razvoj«? A ipak većina, ne misleći, tako kaže iako to nije razumno. To je mijena, kakvu su staroindijski gramatičari zvali *apabhraṃśa* »urušavanje«, a ne »razvoj« jezika.

To je tim važnije razumjeti što nam pojam »razvoj« treba jer se kulturni jezici razvijaju, ali to se ne događa nesvjesno, mehanički, nego s trudom, promišljeno. Kada se u latinskome stvara filozofsko, gramatičko ili drugo nazivlje prema grčkome uzoru, pa se kuju nazivci *nomen*, *pronomēn*, *verbum*, *adverbium*, *propositio* i dr. prema grčkome ὄνομα, ἄντωνυμία, ῥῆμα, ἐπίρρημα, πρόθεσις i dr., onda je to razvoj latinskoga zahvaljujući akulturaciji. U grčkome je to bio razvoj jezika zahvaljujući vlastitoj misaonosti. Kada se u osiromašenim romanskim jezicima javi potreba za teorijskim pojmovima pa se posude latinski izrazi, onda je i to razvoj u njima. Kada se u njemačkome postupno skuje njemačko filozofsko nazivlje iz njemačkih leksičkih korijena, iako su mu latinsko i grčko bili uzor, pa se *essentia* / *substantia* nazove *Wesen*, *ens* - *das Seiende*, *ratio* / *intellectus* - *Verstand* / *Verunft*, ili *conclusio* - *Schlussfolgerung*, onda je to razvoj njemačkoga. Kada se sintaksa i stilistika u renesansnoj ili kasnijoj književnosti usložnjava i istančava prema uzorima antičkih jezika i književnosti, onda je to jezični razvoj, a pogotovo kada se točnost, razlikovnost i izražajnost u jezicima razvijaju prema mogućnostima svakoga jezika iz vlastite kulturne potrebe, iz promišljanja i osjećajnosti njihovih govornika.

Odatle valja naučiti nešto što se protivi uhodanoj ideologizaciji koja mijenu interpretira kao razvoj, naime to da mijena osiromašuje jezik, pa ju treba gramatičkim opisom i propisom, standardizacijom jezika – sprječavati, a ne pozdravljati i smatrati razvojem.⁸ A da se poticati treba razvoj

⁸ Primjedba akademika Ranka Matasovića da se *communis opinio* u povijesnoj lingvistici ne slaže s ovim shvaćanjem razlike između mijene i razvoja jezika jer se smatra da gubitak izražajnosti na jednoj razini biva nadoknađen na drugoj razumljiva je jer je

jezika, koji jezik obogaćuje, i to skrblju za nj, čuvanjem njegova ustroja, razlikovnosti i bogatstva, njegovanjem sustavnosti te razvojem njegove izražajnosti i izgradnjom potrebna nazivlja. Sve razvijene jezike od starine do danas razvijali su mislioci, pjesnici, književnici, znanstvenici, a onda i jezikoslovci, upravitelji, pravnici i drugi koji su sudjelovali u razvoju kulture i civilizacije, a u razvijenim sredinama na primjerenu stupnju civilizacije dio te skrbi povjeren je i organiziranim skupinama i ustanovama poput sveučilišta, akademija i instituta. Ako to znamo i razumijemo, lakše ćemo razmišljati o tome što treba planirati u budućoj hrvatskoj jezičnoj politici. A razumjet ćemo i to da je razvoj jezika, govoreći matematičkim jezikom, varijabla zavisna o razvoju kulture, naobrazbe i civilizacije. Stoga se ne može gledati izdvojeno.

Među preduvjetima budućnosti svakoga, pa tako i hrvatskoga jezika pripada, dakle, čuvanje njegova ustroja i razlikovnosti, razvoj njegove izražajnosti i istančanosti, razvoj nazivlja za nove pojave i pojmove koji nas preplavljaju, a onda i izrada jezičnih priručnika i pomagala koja odgovaraju potrebama sadašnjosti i budućnosti. Ta pomagala bit će u budućnosti sve više i digitalna pomagala, odnosno jezične tehnologije koje treba, na osnovi dobra jezikoslovnoga opisa, razvijati za hrvatski jezik. To su onda zadatci koje treba uključiti u skrb za hrvatski jezik i u plan buduće hrvatske jezične politike. Dio tih zadataka treba onda povjeriti ustanovama kojima rad na skrbi za jezik pripada u zadaće.

Tako bi, na primjer, rad na razvoju nazivlja trebalo povjeriti s jedne strane stručnjacima svih struka na njihovim ustanovama, institutima i fakul-

ovo razlikovanje razmjerna novost za lingviste pa se ne slaže s uhodanim shvaćanjem. Ovo razlikovanje, međutim, ne poriče da se gubitak razlikovnosti ili izražajnosti, koji se događa 'mehanički' kako bi rekli novogramatičari (Brugmann, Osthoff), nadoknađuje na drugim (obično višim) jezičnim razinama, nego samo osvježuje da se ta nadoknada i dalji razvoj ne događaju 'mehanički' nego svjesnim naporom da se zadovolje kulturne potrebe sredine u nekom vremenu. Gledajući šire od lingvistike, filološkim očima, postaje jasno da se jezici razvijaju kada se neka kultura razvija i da nazaduju kada se kultura koju izrazuju osiromašuje te da je čisto lingvistička predodžba o samoreguliranom razvoju jezika nestvarna. Latinski je postao sposoban za iznošenje filozofskih i znanstvenih sadržaja negdje u 1. st. pr. Kr. i ostao to kao jezik učenosti do danas. Iz njega su nastali (ali nisu se iz njega 'razvili') romanski jezici na kojima su se s vremenom razvili pjesništvo, pa i pravo, ali se, na primjer, na francuskom filozofska ni znanstvena djela nisu mogla (osim eseja) pisati do klasičnoga doba u 17. stoljeću jer se je tek tada francuski dovoljno razvio, svjesnim naporima, da može pokriti i te zahtjevnije funkcionalne stilove. Razlikovanje između jezične mijene (kojom se bavi historijsko i poredbeno jezikoslovlje) i razvoja (koji stvaraju društvene i kulturne potrebe, umjetnosti i znanosti, a uvijek ga je prepoznavala filologija) bitno je za razumijevanje jezika i njegova funkcioniranja, slično kao razlikovanje jezičnih pojava prema saussureovskim dihotomijama, a za skrb o jeziku ono je neophodna (teorijska) pretpostavka.

tetima, a s druge, nekoj jezikoslovnoj ustanovi koja taj rad može koordinirati i savjetima surađivati sa stručnjacima svih tih struka. Suočeni smo sa sve bržom poplavom novih pojava i pojmova u tehnici, tehnologiji, znanosti, gospodarstvu, pravu..., i nekako ih moramo imenovati u hrvatskome, razviti nazivlje za njih. Pojedinačni projekti poput *Strune* (Stručno nazivlje), koji je koordinirao Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, dragocjen su primjer takve djelatnosti, ali takvi projekti nikako ne mogu zamijeniti koordiniran i kontinuiran rad svih znanstvenika i stručnjaka u svojim strukama i u svojim publikacijama u suradnji s jezikoslovcima. Ako su svi oni građani Republike Hrvatske u kojoj je hrvatski službeni jezik, onda im je rad na hrvatskome nazivlju prema potrebama razvoja njihove struke jednako tako dužnost kao i plaćanje poreza ili obrana domovine. To ne znači da ne će objavljivati radove na svjetskim jezicima, nego da će objavljivati neke od njih ili bar sažetke i na hrvatskome i pri tome skrbiti o ispravnome hrvatskom nazivlju.

Ono o čem će govoriti kolege koji su u temu daleko upućeniji, a presudno je za budućnost hrvatskoga jezika, jest razvoj jezičnih tehnologija i strojne obrade jezika.

Skrb za hrvatski jezik u domovini i u svijetu

Na ovome skupu govorit će se i o još dvama bitnim vidovima budućnosti hrvatskoga jezika, a to su, uza **skrb za nj u domovini**, još i **skrb za hrvatski jezik u svijetu** među našim **isseljeništvom**, a u naše vrijeme postaje sve bitnijom i briga za primjerenu jezičnu naobrazbu i kulturnu integraciju novih i budućih **useljénika** u Hrvatsku.

Što se tiče skrbi za hrvatski jezik u domovini, treba znati da je preduvjet skrbi za hrvatski jezik razvoj dobra sustava naobrazbe i uopće razvoj kulture u Hrvatskoj. Budu li kulturne potrebe postajale razvijenije, bogatije i istančanije, hrvatski će se jezik, ako ih bude pratio, jamačno razvijati. Budemo li kulturno i obrazovno propadali, i jezik će propadati. No budemo li se razvijali s dijelom svijeta kojemu pripadamo, a zaboravimo odgovarati u jeziku na kulturne potrebe, pa čak i ako zaboravimo razvijati jezične tehnologije za hrvatski jezik u korak s razvojem u svijetu, hrvatski će se jezik zamijeniti nekim drugim, a s njime će propasti i dio naše kulture, vlastitosti u mišljenju i osjećanju života, bitan dio našega identiteta, naše neovisnosti, duhovne i materijalne, dakle i bitan dio našega suvereniteta i naše slobode.

Što se tiče skrbi za hrvatski jezik u svijetu, za narod poput hrvatskoga kojega gotovo polovica živi po svim naseljenim kontinentima u svijetu, briga za njegovanje hrvatskoga jezika u dijaspori bitan je uvjet očuva-

nja veze te diaspore sa starom domovinom, i bez te brige lako ćemo izgubiti tu polovicu rasseljenoga naroda. Za to je bitno brinuti se za dodatnu nastavu za hrvatsku djecu u svijetu, za kulturna društva, ako je moguće i hrvatske kulturne centre, za slanje lektora i profesora za hrvatski i hrvatsku kulturu onamo gdje je moguće, za očuvanje postojećih i, gdje je moguće, razvoj novih hrvatskih studija u svijetu, pa i utemeljenje hrvatskih katedara ili uvođenje hrvatskoga jezika i kulture na slavističkim katedrama ili institutima u svijetu, a naravno i za slanje hrvatskih knjiga i drugih pomagala u biblioteke u hrvatskim, slavističkim i srodnim odsjecima, katedrama ili centrima u svijetu, a u budućnosti će biti s te strane i lakše učiniti ih dohvatnima zbog virtualne dostupnosti digitalnih materijala. A ciljani primatelji tih programa i materijala ne moraju biti samo Hrvati u svijetu jer nije potrebno biti malodušan kao što smo obično bili pa smatrati da nitko drugi ne može biti zainteresiran za naš jezik i našu kulturu. Znanje o njima treba nastojati širiti među svima koji mogu biti za njih zainteresirani. Mislimo da ih nema – neosnovano je kao i misliti da nitko ne će doći u Hrvatsku kao turist budući da smo tako bezznačajna zemlja. A to je očito krivo.

Napokon, Hrvatska i svijet se mijenjaju. Hrvatska je bila donedavna zemlja iseljavanja, kao što su to bile i Irska, Poljska, pa čak dijelom i Italija, dok su Amerika i Australija bile zemlje useljavanja. No iako je Hrvatska još uvijek i zemlja iseljavanja, postala je i zemlja useljavanja stranih radnika, a dijelom i stručnjaka. Već su sada brojevi useljenika toliki da postavljaju velik izazov kako da im se pruži primjerena, potrebna, pa i što bolja organizirana jezična naobrazba i kako da se što bolje integriraju u hrvatsko društvo. Bude li useljenika više no što ćemo ih moći integrirati i ne budemo li na tome, počev od jezične pouke, promišljeno i organizirano raditi, ne će se izgubiti samo hrvatski jezik nego i hrvatska kultura, i preostali će se starosjedioci morati akomodirati kulturno, jezično, možda i religijski, novim useljenicima. Ako je širenje kulturnih obzora i sinteza kultura i nešto poželjno, gubitak vlastite kulture ili domovine više nisu poželjni, pa stoga treba znati odgovoriti i na te izazove.

Zaključni poziv

Sve su to izazovi na koje će morati odgovarati hrvatska jezična politika u budućnosti pa će i Vijeće za hrvatski jezik morati nuditi odgovore na njih radi izrade Plana hrvatske jezične politike koji će po Zakonu trebati predlagati. Zato smo zamolili kolege da na ovome znanstvenome i stručnome skupu održe izlaganja o svim temama koje sam na početku ovoga skupa nastojao navesti i uvodno objasniti u ovome obraćanju. Svima koji su se odazvali srdačna hvala!

Literatura

- Babić, Stjepan. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU – Globus, ¹1986., HAZU – Globus, ²1991., ³2002.
- Brozović, Dalibor 1970. *Standardni jezik: teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Držić, Džore: *Pjesme Šiška Menčetića i Džore Držića, i ostale pjesme Ranjinina zbornika*. Stari pisci hrvatski II. Drugo, sasvim preuđeseno izdanje. Ur. Milan Rešetar. 1937. Zagreb: JAZU.
- Ježić, Mislav 2017. Language and Cognition: Some Philosophical and Linguistic Considerations Concerning Language Change and Language Development. *Synthesis philosophica* 64:2, 257–270.
- Ježić, Mislav. 2023. Die wertigkeitsbezogene oder kulturelle Identität einer Sprache im Verhältnis zur genetischen oder typologischen Identität – am Beispiel des Kroatischen. *Konturen und Zusammenhang der Kroatischen Sprache. Im Gedenken an Radoslav Katičić (1930–2019). Opuscula Radoslai Katičić piae memoriae dedicata*. Ur. Andrea Zorka Kinda-Berlakovich. Österreichische Gesellschaft für Kroatistik. Eisenstadt: E. Weber Verlag, 127–142.
- Kašić, Bartol. 1640/1992. *Ritual rimski istomaccen slovinski / Rituale Romanum Illyrica lingua*. Pretisak. Izd. Vladimir Horvat. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Katekizam Katoličke crkve* 1994. Ur. Joseph Ratzinger. Prijevod: Glas Koncila. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija.
- Katičić, Radoslav. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Globus. ¹1986, ²1991.
- Katičić, Radoslav. 2009. Suočavanje s novim srpskim standardom. *Hrvatska i Europa – Moderna hrvatska kultura od Preporoda do Moderne* IV. Gl. ur. Mislav Ježić. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 327–336.
- Katičić, Radoslav. ²1992. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Katičić, Radoslav. 2013. *Hrvatski jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Krleža, Miroslav. 1937. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora. ²1956.
- Kruh nebeski, molitvenik za hrvatski narod Gradišća*. ⁶1976. Željezno / Eisenstadt: St. Martins-Verlag.
- Malić, Dragica. 2002. *Na izvorima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Maretić, Tomo. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Drugo popravljeno izdanje 1931. Zagreb: Naklada Jugoslaven-skog nakladnog d. d. »Obnova«.

- Marulić, Marko. 1950. *Judita*. Izd. Marcel Kušar, Vjekoslav Štefanić. Zagreb: Zora. Djela hrvatskih pisaca.
- Marulić, Marko. 1974. *M. Maruli Delmatae Davidias*. Izd. Veljko Gortan. Prijevod Branimir Glavičić. Zagreb: JAZU.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbeno-povijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Moguš, Milan. 2009. Borba hrvatskih filoloških škola u XIX. stoljeću. *Hrvatska i Europa – Moderna hrvatska kultura od Preporoda do Moderne* IV. Gl. ur. Mislav Ježić. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 337–349.
- Radić, Antun. 1899a/1937. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Napisao dr. T. Maretić, kr. sveuč. profesor. *Obzor* 144, 146, 147 i 148. *Sabrana djela* 15, 7–24.
- Radić, Antun 1899b/1937. Hrvatski književni jezik. *Vienac*, 456–457, 566–568, 584–585, 599–601, 615–616, 629–631; *Sabrana djela* 15, 31–52.
- Težak, Stjepko; Stjepan Babić. ¹1966., ²1969., ³1970., ⁴1971., ⁵1972., *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*, ⁶1973. (prerađeno izdanje), 1974., London (Izašao je i jedan pretisak londonskog izdanja bez naznake godine i mjesta.); *Gramatika hrvatskog jezika – Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, ⁷1992. (izmijenjeno i dopunjeno), ⁸1992., ⁹1994., ¹⁰1995., ¹¹1996., ¹²2000., ¹³2003., ¹⁴2004., ¹⁵2005., ¹⁶2007., ¹⁷2009., ¹⁸2016.
- Trubaduri*. 2012. Sastavili i predgovore napisali Zvonimir Mrkonjić i Mirko Tomasović. Pogovor August Kovačec. Zagreb: ArTresor naklada.
- Vraz, Stanko. 1954. *Stanko Vraz. Petar Preradović. Djela*. Izd. Antun Barac. Zagreb: Zora.

Hints for the Croatian Language Development Strategy and for Future Croatian Language Policy

Abstract

The paper provides an overview of the topics to which the scholarly conference "The Future of Croatian Language Policy" is dedicated. First, it presents definitions of the terms Croatian language, Croatian standard language and Croatian literary language, and explains why we need all three terms, and not just one or two, for three different concepts, because these distinctions also determine what kind of language manuals we need for the future. This has been discussed by our leading linguists, such as Radoslav Katičić, Dalibor Brozović and Stjepan Babić, and the paper offers a systematic and purposeful solution. Secondly, the paper briefly discusses three criteria for the uniqueness or identity of a language: the genetic, the typological, and the cultural or value-sensitive criterion. This third criterion was introduced into the discussion by Radoslav Katičić, and it introduces a lot of order into the classification of languages, especially literary and standard ones. This paper illustrates how, precisely due to the confusing diversity of historical names for the Croatian language (Slavonic, Illyrian, Croatian), the unique cultural identity of the Croatian language, which has grown out of its history and which clearly defines it as a separate language, can be systematically outlined by philology. The third and fourth topics of the paper briefly address the relationship between the modern Croatian language and the linguistic heritage of its literature and literacy, and the relationship between the standard language and Croatian dialects. These two issues are crucial for the preservation and further development of the Croatian language in accordance with the Croatian cultural tradition and with the tasks set before Croatian linguists by the new Croatian Language Act. In the fifth part of the paper, in order to understand how to care for the future of the Croatian language, the difference between two linguistic processes is explained, namely between language change and language development, which are often confused in linguistics, and without this distinction it is impossible to understand what the task of linguists and speakers of the Croatian language is in order to nurture and develop it according to current and future needs. And the sixth part is devoted to the care of the Croatian language abroad, among Croatian emigrants and foreigners, and especially among future immigrants to Croatia. It draws attention to the need to properly care for the Croatian language, given that Croatia was historically a country of emigration, and today, as an independent state and member of the European Union, it is becoming a country of immigration. The future Croatian language policy must be able to respond to all these challenges.

Ključne riječi: hrvatski jezik, hrvatski književni jezik, hrvatski standardni jezik, genetski identitet jezika, tipološki identitet jezika, kulturni identitet jezika, književno-jezična baština, narječja, jezična mijena, jezični razvoj, jezik Hrvata u diaspori, jezično obrazovanje useljenika u Hrvatsku

Keywords: Croatian language, Croatian literary language, Croatian standard language, genetic identity of the language, typological identity of the language, cultural identity of the language, linguistic heritage of literature, dialects, language change, language development, the language of Croats in the diaspora, language education of immigrants to Croatia